

PARADOKSALŪS ŠEIMOS KONSULTAVIMO METODAI SOCIALINIAME DARBE

Doc. dr. Gediminas Navaitis

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Socialinio darbo katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 19
Elektroninis paštas gedimin.n@post.5ci.lt

Pateikta 2002 m. rugsėjo 9 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 18 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Socialinės politikos katedros profesorius habil. dr. Rimantas Tidikis ir šio fakulteto Socialinio darbo katedros docentė dr. Violeta Vaicekauskienė

Santrauka

Socialinis darbuotojas dažnai stokoja laiko pažinti šeimą ir užmegzti gilius asmeniškus santykius su jos nariais, o šeimos, gaunančios socialinę paramą, neretai nėra pakankamai motyvuotos keistis, savarankiškai spręsti savo problemas. Esant tokioms aplinkybėms ypač svarbu, kad socialinis darbuotojas būtų susipažinęs su tam tikrais metodais ir konsultuodamas šeimas galėtų juos taikyti. Šie metodai paremti neadekvačiu konsultuojamųjų elgesio modelių pastiprinimu, kitaip tariant, paradoksaus.

Paradokso metodai ypač tinka dirbant su šeimomis, kurios nariai vadovaujasi griežtais supriešinimais „taip“ – „ne“, o jų išvadų apie pasaulį, kitus žmones bei save visuma, nuostatos ir elgesio būdai yra rigidiški. Socialinis darbuotojas nepadės spręsti šeimos problemų, jeigu priims tokias jos narių nuostatas. Jas pakeisti galima tarsi nelogiškais siūlymais, t. y. paradoksaus.

Paradoksiškai konsultuojant šeimas dažnai joms priskiriama atsakomybė už esamą padėtį, kai keistiną elgesį arba neveikimą tarsi „paskiria“ šeimos konsultantas, o šeima, tiek vykdydama jo rekomendaciją, tiek ir atsisakydama nenaudingo elgesio, pajunta galinti kontroliuoti aplinkybes ir impulsus, kurių anksčiau nevaldė. Socialinis darbuotojas taip pat gali paremti patologinį šeimos nario vaidmenį.

Veiksmingas paradoksalus konsultavimo metodas – refreimingas. Jo paskirtis – neigiamas prasmes pakeisti teigiamomis, arba atvirkščiai. Šie pakeitimai gali turėti dvi kryptis. Vienu atveju atliekamas turinio refreimingas, kai modifikuojamas situacijos turinys, kitu – konteksto refreimingas, kai modifikuojamos situacijos aplinkybės. Refreimingo esmė – iš konsultuojamiesiems būdingų loginių sąsajų išskirti kokią nors sąvoką ir perkelti ją į kitą tokią pat logišką sąvokų sistemą.

Neretai iki susitikimo su socialiniu darbuotoju šeimos nariai yra girdėję, kaip turėtų elgtis. Vadovaudamiesi racionaliais siūlymais jie galėtų pagerinti savo padėtį, tačiau vien teigiamos elgesio krypties nurodymas neišsprendžia šeimos problemų. Nemažiau svarbu įtaigiai ir suprantamai jį formuluoti. Priešindamiesi racionaliems nurodymams šeimos nariai tuo pat metu gali būti imlūs metaforiškai informacijai. Metaforiškas socialinio darbuotojo bendravimas su konsultuojama šeima itin naudingas tais atvejais, kai sprendžiamos vaikų problemos. Vaikams toks bendravimas yra įprastas, o pasakotoją jie suvokia kaip grėsmės nekeltantį asmenį.

Apibendrinant paradoksalių metodų taikymą dirbant socialinį darbą su šeimomis reikia pažymėti, kad, be nurodytų pranašumų, minėti metodai turi ir trūkumų, tarp kurių paprastai nurodoma, jog jie neišmoko šeimos narių sąmoningai keisti šeiminius procesus.

Pagrindinės sąvokos: šeimos konsultavimas, socialinis darbas, paradoksalūs konsultavimo metodai

Socialinis darbuotojas gali būti priskirtas „padedantiesiems” specialistams, kurie, anot M. Herberto, savo veikloje įgyvendina paramos strategijas. Vieną iš šių strategijų jis apibūdina kaip konsultavimą – pagalbą, teikiamą analizuojant problemą, aiškinantis konflikto zonas, taip pat alternatyvių sprendimų radimą ir konsultuojamojo skatinimą savarankiškai įveikti sunkumus (Herbert, 1993, p. 173). Kaip nurodo L. Johnsonas, socialinis darbuotojas dažnai kviečiamas dirbti su daugiau nei vienu asmeniu tuo pačiu metu. Gana dažnai tokios daugiasmenės paramos objektas yra maža, tam tikromis savybėmis pasižyminti grupė, t. y. šeima (Johnson, 2001, p. 170–171). Vienas iš esminių šeimos požymių yra priešinimasis poveikiams, drauge ir socialinei pagalbai bei konsultaciniam poveikiui, o sėkmingos paramos jai prielaida – šio priešinimosi susilpninimas (Navaitis, 1996, p. 131–132).

Socialinis darbuotojas dažnai stokoja laiko pažinti šeimą ir užmegzti gilius asmeniškų santykius su jos nariais, o šeimos, gaunančios socialinę paramą, neretai nėra pakankamai motyvuotos keistis, savarankiškai spręsti savo problemas. Esant tokios aplinkybės ypač svarbu, kad socialinis darbuotojas būtų susipažinęs su tam tikrais metodais ir konsultuodamas šeimas galėtų taikyti konsultuojamos šeimos narių nuostatas sparčiau keičiančius poveikio metodus.

Tokie metodai dažnai būna paremti neadekvačiu konsultuojamųjų elgesio modelių patiprinimu, kitaip tariant, paradokais.

Paradokso metodai ypač tinka dirbant su žmonėmis, kurie remiasi griežtais supriešinimais „taip” – „ne”, o jų išvadų apie pasaulį ir kitus žmones bei save visuma, nuostatos ir elgesio būdai yra rigidiški. Dėl to žmones, ieškančius socialinio darbuotojo paramos, riboja savitai suvoktas pseudologiškumas, socialinio bejėgiškumo išgyvenimas, nesugebėjimas/nenoras ieškoti alternatyvių sprendimų, galinčių pakeisti nepalankią socialinę ir psichologinę padėtį.

Būdingus šeiminiųs problemas nesprenimo būdus galima iliustruoti tokiu pavyzdžiu: šeima patiria psichosocialinius sunkumus – tėvai neturi darbo, vaikas vartoja narkotikus, įkalinamas šeimos narys ir pan. Tėvas yra nušalintas, o vėliau ir pats nusišalina nuo šeimos reikalų. Tokios šeimos nariai yra ir įvairių veiklų įsitraukusi motina, ir nesimokantis, tėvų neklausantis, iš namų bėgantis vaikas. Tėvas auklėja vaiką reisykiais pasidomėdamas jo elgesiu ir bausdamas, o motina mano, kad kompensuos tėvo griežtumą dar labiau lepdama vaiką. Aprašyti santykiai gali ilgai tęstis, nes šeima tėvą apibūdina kaip nusišalinantį, motiną – kaip turinčią be galo daug darbo, vaiką – kaip blogą, socialinę aplinką – kaip pavojingą arba nepalankią. Tokie apibrėžimai problemą ir atsakomybę nukreipia į kitus ir numato, kad tie kiti turi pasikeisti. Bandymai keistis nepripažįstant fakto, jog vienas šeiminiųs vaidmuo kontroliuoja kitą, pasiseka gana retai. Socialinis darbuotojas irgi nepadės spręsti šeimos problemų, jei priims tokias jos narių nuostatas. Jas pakeisti galima tarsi nelogiškais siūlymais, t. y. paradokais. Pavyzdžiui, tėvui pasiūlius dar labiau nusišalinti, motinai tapti dar aktyvesnei, vaikui dar bjauresniam, atsiskleidžia šeimos narių elgesio sąsajos.

Pasirinkus šią socialinio darbo su šeima linkmę socialiniam darbuotojui mažiau svarbu žinoti, kodėl šeima yra vienokia ar kitokia, tačiau svarbu žinoti, kas joje vyksta, ir manyti, kad tai reikalinga. Šio reikalingumo paaiškinimas padeda šeimai suprasti save ir kurti naują elgesį. Tačiau šeimos nariai naują informaciją gali įtraukti į esančią nuostatų sistemą ir elgtis pagal seną pavyzdį. Tam šeimos naudoja kelis senų elgesio pavyzdžių gynimo būdus: bando spręsti problemą, kuri nėra problema, nes turi vienintelį sprendimą; sprendžia ne to lygio problemą; neigia problemos egzistavimą. R. Perelbergas ir A. Mileris pažymi, kad „Socialinė pagalba šeimai dažnai nėra nei klientų palaikymas sunkioje situacijoje (nors toks palaikymas, be abejo, reikalingas), nei sunkumų šalinimas, o veikiau pokyčių skatinimas, gebėjimo kontroliuoti savo gyvenimą atkūrimas, t. y. klientų aktyvinimas” (Perelberg, Miller, 1990, p. 57). Aktyvinimo uždavinį gerai atitinka paradoksalaus šeimos konsultavimo metodai, kurie, kaip nurodo Dž. Mozdierz, F. Macchitellas ir Dž. Lisieckis, padeda šeimai aptarti ir išreikšti požymį, trukdo konsultuojamajam kontroliuoti jam svarbius asmenis (taip pat ir konsultantą), skatina konsultuojamąjį veikti nauju būdu (Mozdierz, Macchitelli, Lisiecki, 1996).

Atsakomybės už požymį priskyrimo konsultuojamiesiems metodas. Neretai socialinis darbuotojas turi profesionaliai bendrauti su šeimomis, kurios vienu metu ir siekia, ir

vengia paramos. Tokių šeimų nariai vadovaujasi prieštaringsiomis nuostatomis – nori pakeisti savo santykius, bet nemato galimybių tai padaryti ir tam nesiryžta. Dažniausiai ši paini nuostatų sistema nėra visapusiškai suvokta, todėl šeimai atrodo, jog ji nebet kontroliuoja savo gyvenimo. Jeigu požymius atspindintį elgesį (nerimą, nepasitikėjimą savo jėgomis ar socialine aplinka ir kt.) „paskiria“ šeimą konsultuojantis socialinis darbuotojas, tiek vykdydami jo rekomendaciją, tiek ir atsisakydami šeimai nenaudingo elgesio jos nariai pajus, kad gali kontroliuoti aplinkybes ir impulsus, kurių anksčiau nevaldė. Drauge šeima taps atsakinga už savo narių elgesį.

Nurodymas elgtis taip, kad atspindėtų tam tikri požymiai, gali būti itin patogus, kai socialinis darbuotojas neturi šeimai kilusius sunkumus aiškinančių hipotezių. Paklusimas tokiam nurodymui ar jo nepaisymas paprastai atskleidžia šeimos gyvenimo taisykles, jos struktūrą ir hierarchiją.

Toks nurodymas gali tapti pirmu žingsniu šeiminės situacijos kontrolės link, nes siūlydamas taip elgtis socialinis darbuotojas požymį gali riboti (pvz., rekomenduoti požymio pasireišimo laiką arba intensyvumą).

Paradoksali tokio nurodymo esmė: konsultuojamiesiems siūloma ne atsisakyti jiems nepriimtino elgesio, o tarsi nežymiai jį keisti. Taip sukuriama prielaida naujam kontrolės lygiui atsirasti.

Siekdamas, kad konsultuojamieji taptų atsakingi už požymį atspindintį elgesį, socialinis darbuotojas turi padėti jiems pastebėti anksčiau ignoruotus ar neįsąmonintus elgesio aspektus. Dėl to konsultuojamiesiems jis turėtų užduoti daug netikėtų klausimų apie požymį atspindinčią situaciją. Pavyzdžiui, aptardamas konsultuojamojo nepasitikėjimą savo jėgomis socialinis darbuotojas galėtų klausiti: „Kuriuo paros metu stipriau jaučiate menkavertiškumą? Kiek vidutiniškai laiko galvojate apie savo menkavertiškumą? Ką dažniausiai darote apie tai galvodamas – sėdite, stovite, gulite, valgote, žiūrite pro langą?“. Šie bei panašūs klausimai nukreipia konsultuojamojo dėmesį nuo jo išgyvenimų, sudaro prielaidas geriau save kontroliuoti.

Atvejo aptarimas

Regina S. (42 metų, vidurinis išsilavinimas, tarnautoja) ir Simas S. (42 metų, išsilavinimas aukštesnysis, bedarbis). Ši pora buvo susituokusi prieš 10 metų, nors kartu gyveno 12 metų, augino dukrą Erną (12 metų). Šeimos problema – vyro nedarbas, bloga materialinė padėtis, nuolatiniai bėsniai. Reginos ir Simo pasakojimas leido padaryti išvadą, kad bėsniai būna emocingi, jų metu grasi nama skyrybomis, daužomi indai. Kita vertus, sutuoktiniai teigė, jog kokių nors rimtesnių priežasčių bėsniams nėra ir aiškino juos nesugyvenamu vienas kito būdu. Drauge jie nenorėjo aptarti šeiminės situacijos, išsamiau papasakoti apie savo elgesį ir siekius. Vis dėlto iš jų užuominų buvo galima numanyti, kad Simas tarsi provokuoja konfliktus, nes nedarniais santykiais šeimoje gali aiškinti savo nepakankamas pastangas ieškoti darbo. Konfliktai taip pat yra savita „kompensacija“ Reginai, kuri ilgą laiką pripažino Simo viršenybę, o šiuo metu pati užima svarbiausią padėtį šeimoje. Sutuoktiniais buvo pasiūlyta tokia bėsnų interpretacija: jie gerai pažįsta vienas kitą ir įpratę nebekreipti dėmesio į mažiau reikšmingus protestus, todėl reikėtų sustiprinti bėsnio intensyvumą ir taip pasiekti, kad vienas kitą iš tikrųjų išgirstų. Norint sustiprinti bėsnį reikėtų tvirtai susitarti dėl jo vietos (virtuvėje) ir laiko (nuo 18⁰⁰ iki 18³⁰ val. kas dieną). Abu sutuoktiniai tvirtino, jog barasi spontaniškai ir toks bėsnio reorganizavimas būtų sunkus. Kito susitikimo su šeima metu (įvykusio po 8 dienų) konstatuota, jog rekomendacijos dėl kasdieninių bėsnų nesilaikyta, tačiau bėsnų irgi nekilo. Padedamas Reginos Simas aktyviau ėmėsi ieškoti darbo ir po dviejų mėnesių įsidarbino.

Aptartas atsakomybės už šį požymį priskyrimo konsultuojamiesiems metodo taikymo pavyzdys svarbus ir tuo, jog parodo socialinio darbuotojo galimybes veikti jam turint gana mažai informacijos apie šeimai kilusius sunkumus ir jai priešinant visapusiškam šių sunkumų tyrimui. Nors apie esmines Reginos ir Simo nesutarimų priežastis socialinis darbuotojas neturėjo informacijos, vis dėlto koreguodamas tam tikrus požymius atspindinčio elgesio apraiškas jis įstengė teigiamai paveikti šeiminius santykius.

Požymio simulavimo metodas. Šis metodas gali papildyti jau aptartą atsakomybės už požymį priskyrimo konsultuojamajam metodą, nes yra jį panašus.

Skatindamas simuliuoti požymį socialinis darbuotojas paradoksaliai daro įtaką šeimos narių sąveikai, nes, kaip nurodo M. Nikolsas, vienomis aplinkybėmis vaidindami, sąmoningai imituodami tokį elgesį, jie nebegali taip elgtis kitomis aplinkybėmis (Nichols, 1976).

Požymio simuliacijos metodas paremtas prielaida, kad žmogui sunku vienu metu sąmoningai vaidinti emociją ir ją išgyventi. Kai į šią dirbtinai sukurtą tam tikrą požymį atspindinčio elgesio pasireiškimo situaciją įsitraukia kiti šeimos nariai, šeimos problema pavirsta savitu žaidimu, kurio metu psichologinė įtampa būna mažesnė, nei kilus tikram konfliktui. Rengdamasis taikyti požymio simuliacijos metodą socialinis darbuotojas turi surinkti kuo išsamesnę informaciją apie tam tikrą požymį atspindintį elgesį – jį sukeliančių postūmių, šeimos narių poelgių ir emocinių reakcijų sekas. Būtų pravartu, kad šeimos nariai ne tik papasakotų apie savo poelgius, bet ir aptartų emocines reakcijas į juos.

Išsami informacija apie tam tikrą požymį atspindintį elgesį leidžia suprasti šeiminių konfliktų schemą ir numatyti jų transformavimo kryptį. Remdamasis turima informacija socialinis darbuotojas siūlo suvaidinti ir drauge keisti tokį elgesį. Visų pirma reikėtų pakeisti elgesio prasmę ir pabrėžti jo reikšmę. Toks aptarimas ir elgesio imitacija leidžia formuluoti užduotį, kurią šeima turės vykdyti iki kito susitikimo su socialiniu darbuotoju – reguliariai kartoti transformuotą tam tikrą požymį atspindintį elgesį.

Vėl susitikus su šeima, vykdydžiusia šias rekomendacijas, įvertinami santykių pokyčiai ir atsižvelgus į juos kuriamas tolesnio poveikio šeimai planas. Jį įgyvendinant socialiniam darbuotojui kartais tereikia paradoksaliai teigti, jog teigiami pokyčiai neturi įvykti pernelyg greitai.

Požymio simuliacijos metodas gali būti taikomas konsultuojant beveik visas šeimas. Kartais jo taikymą riboja specifinis konflikto pobūdis (pvz., kai kurie konfliktai dėl priimtino seksualinio elgesio ribų nustatymo) arba šeimos narių nesugebėjimas suvaidinti tam tikrą požymį atspindinčio elgesio. Metodo veiksmingumas labiausiai priklauso nuo socialinio darbuotojo įžvalgumo, gebėjimo tiksliai interpretuoti elgesio prasmę ir pasiūlyti taip jį pakeisti, kad šeimos nariai ją suvoktų. Požymio simuliacijos sudėtingai ir problemiška šeimos situacijai suteikia naujų, dažnai anksčiau neįžvelgtų niuansų, šeimos nariams leidžiančių pajusti didesnę pasirinkimo laisvę.

Atvejo aptarimas

Į konsultaciją kreipėsi Greta Z. (38 metų, aukštasis išsilavinimas, pedagogė) ir Zigmas Z. (40 metų, išsilavinimas aukštasis, geologas). Ši pora augino 6 ir 8 metų sūnus.

Kreiptis į konsultaciją Gretą paskatino gydytojas. Gretos problema – barniai šeimoje ir su jais susiję stiprūs širdies skausmai.

Sutuoktiniai dažniausiai bardavosi dėl šeimos biudžeto tvarkymo. Po šių barnių Greta pasijusdavo blogai, jai skaudėdavo širdį. Kelis kartus ji kvietėsi greitąją medicinos pagalbą. Sutuoktiniai vienas kitam aiškino širdies skausmų priežastį – dideliu Gretos jautrumu, tačiau skirtingai apibūdino jų išvenimo būdą. Zigmas manė, jog Gretą reikia gydyti, ji su tuo sutiko, bet drauge pageidavo, jog šeimoje su ja būtų elgiamasi itin atsargiai, būtų pritariama jos nuomonei.

Sutuoktinių požiūriai į šeimos biudžeto tvarkymą pastebimai skyrėsi. Greta užaugo šeimoje, kurioje buvo įprasta, kad pinigai tvarkomi bendrai, tačiau tėvas savo atlyginimą atiduodavo žmonai ir ji rūpinosi šeimos išlaidomis. Zigmo tėvai savo atlyginimus tvarkė atskirai.

Zigmo pajamos priklausė nuo nereguliarių užsakymų. Kartais jis turėdavo skolų, kartais gyvendavo išlaidžiai. Zigmas siekė aplinkiniams ir šeimai sukurti sėkmingai besiverčiančio vyro įspūdį, todėl slėpė finansines nesėkmes.

Išnagrinėjus šeiminių konfliktų buvo nustatyta, kad dideli nesutarimai, pasibaigiantys Gretos širdies skausmais, kyla dėl didesnių pirkinių. Remiantis šiuo faktu sutuoktiniams buvo pasiūlyta kiekvieną dieną aptarti produktų pirkimą. Šį aptarimą Greta turėjo baigti posakiu: „Nebeturiu jėgų su tavim ginčytis. Širdį skauda“ ir dešimčiai minučių atsigulti į lovą. Sutuoktiniai taip pat buvo įpareigoti sakyti kai kurias frazes, kurias jie minėjo pasakodami apie barnius.

Kitos konsultacijos metu, įvykusios po 6 dienų, per kurias Greta ir Zigmas „barėsi“ pagal parengtą barnio schemą, sutuoktiniai pabrėžė, jog užduotis juos vargina ir jie nebenori jos tęsti, o kilus nesutarimui jie veikiau nusileistų vienas kitam, nei vėl bartųsi. Ši bei dar viena konsultacija buvo skirta ir racionalesniems, abiem sutuoktiniams priimtinesniems šeimos biudžeto tvarkymo principams aptarti.

Susisiekus su šeima po 7 mėnesių konstatuota, kad barnių dėl biudžeto nekyla, o širdies skausmų Greta per tą laikotarpį nejuto. Iki požymio simuliacijos metodo taikymo pradžios jai širdį skaudėdavo 3–4 kartus per mėnesį.

Paskirto neveikimo metodas. Neretai konsultuojamos šeimos pritaria socialinio darbuotojo argumentams, tačiau nepriima jokio sprendimo. Taip jos priešinasi paramai, perkelia atsakomybę už save socialiniam darbuotojui arba socialinės pagalbos institucijai. Dėl to joms

galima siūlyti aiškias, tikslias rekomendacijas arba nurodyti nepriimti jokių sprendimų. Drauge tai patvirtina ir šeimos atsakomybę už narių elgesį.

Pasirinkus šį poveikio šeimai metodą būtina surinkti išsamią informaciją apie šeiminius vaidmenis. Tai leidžia argumentuotai konstatuoti, kad permainos pažeis kurio nors šeimos nario poreikius, įprastą elgimosi būdą, sukels nerimą ir pan. Siūlydamas atsisakyti sprendimo socialinis darbuotojas šeimai taip pat siūlo nedviprasmiškai aiškiai įsipareigoti nieko nekeisti. Šeimos nariams dargi galima rekomenduoti sudaryti sutartį, kurioje bus įvardyta, ko ir kaip jie nespres.

Toks pats save neigiantis nurodymas prieštarauja ir situacijai, dėl kurios šeima ieško paramos. Jeigu ji atmes siūlymą, tai, kaip pažymi T. Todas, pradės keisti nepriimtinius santykius, savarankiškai ieškos būdų sunkumams įveikti, o jeigu vadovausis siūlymu, turės spręsti, kaip išsaugoti esamą padėtį ir kaip nieko nespresiti. Abiem atvejais šeimos nariai aktyviau reaguos į nepriimtina situaciją. Be to, šeima gali padaryti išvadą, kad sprendimą ji priėmė savarankiškai, be pašalinių pagalbos (Todd, 1989).

Šį metodą paranku taikyti tada, kai šeima ilgai neįstengia ko nors nuspręsti. Kadangi jis tiesiogiai neverčia šeimos narių veikti, siūlymas prisitaikyti prie aplinkybių neužgauna jų savirbos.

Paskirto neveikimo metodas blogai dera su kitais paradoksaliais metodais, todėl jį geriausia taikyti tada, kai šeimos santykių analizė ir rekomenduoti veiksmai nesukelia teigiamų pokyčių. Aptartas metodas taip pat gali būti veiksmingai taikomas konsultuojant netikėtų križių ištiktas šeimas.

Patologinio vaidmens palaikymo metodas. Viena būdingesnių šeiminių problemų – kurio nors nario atliekamas patologinis vaidmuo. Kiti šeimos nariai, priešindamiesi su šiuo vaidmeniu susijusiam neigiamam elgesiui, kartu gali nesąmoningai jį palaikyti. Kai socialinis darbuotojas paremia patologinį šeimos nario vaidmenį, šiam tenka atsisakyti konfrontacijos su šeima, o šeima nebetenka galimybės jį kritikuoti ir kontroliuoti. Tokios permainos skatina naujos, teigiamesnės šeimos struktūros raidą.

Aptariamas metodas paremtas prielaida, kad patologinio vaidmens atlikėjas atsisakys vykdyti socialinio darbuotojo nurodymus, o kartu atsisakys ir patologinio vaidmens nulemtu jam ir šeimai kenksmingo elgesio. Metodo taikymo veiksmingumas priklauso nuo tikslų, konkrečiai šeimai tinkančių paradoksalių nurodymų formulavimo ir nuo šeimos gebėjimo bendradarbiauti su socialiniu darbuotoju.

Patologinio vaidmens palaikymo metodas padeda šeimai geriau suvokti santykių niuansus, atskleidžia nuolaidų arba bausmių sąryšį su elgesiu, kuris laikomas nepriimtiniu, ir padeda įžvelgti šeimoje atliekamų vaidmenų tarpusavio priklausomybę. Tai gali būti pasiekta remiant tiek nuolaidžiaujančius, tiek konfrontuojančius su neigiamu elgesiu šeimos narius. Sustiprinus tam tikro pobūdžio elgesį šeimos nariai aiškiau supranta vienu poelgiu priklausomybę nuo kitų. Taigi jie turi tapti atsakingesni ir pradėti kontroliuoti elgesį. Pastaroji aplinkybė patologinio vaidmens palaikymo metodą leidžia sieti su anksčiau aptarto atsakomybės už požymį priskyrimo metodu.

Atvejo aptarimas

Šeimą sudaro motina Giedrė M. (43 metų, aukštesnysis išsilavinimas, tarnautoja), tėvas Viktoras M. (47 metų, išsilavinimas vidurinis, verslininkas), 18 metų dukra Dovilė ir 14 metų sūnus Jurgis.

Dovilė paliko tėvų šeimą ir apsigyveno kartu su draugu nuomojamame bute. Po dviejų mėnesių draugas buvo sulaikytas dėl prekybos narkotikais. Paaiškėjo, jog ir Dovilė yra vartojusi narkotikus. Viktoras, Giedrės nuomone, „stengiasi atsipirkti nuo šeimos pinigais“, neturi ir nebando turėti įtakos vaikams, nuolat keičia meiluzes. Jurgis blogai mokosi, praleidžia pamokas, rūko, tapo neklusnus ir šiurkštus. Giedrė įtaria, jog sūnus irgi gali vartoti narkotikus. Ji taip pat teigė, kad šeimos nariai savanoriškai nebendraus su socialiniu darbuotoju. Kita vertus, ji siekė labiau kontroliuoti Jurgį, o naudodamasi jo bei dukros sunkumais – ir vyrą. Taigi vaikai šeimoje atliko tėvą ir motiną siejančius patologinius vaidmenis. Socialinis darbuotojas pasiūlė tokį šeimos situacijos paaiškinimą: dėl Dovilės sunkumų motina labai išgyvena, o Jurgis, suprasdamas jos jausmus ir norėdamas ją paremti, bėga iš pamokų ir dažniau stengiasi būti namuose. Dėl to jam reikia leisti pasilikti namuose ir problema bus išspręsta. Giedrė įvertino tokį pasiūlymą kaip beprotišką. Socialiniam darbuotojui patvirtinus, jog atsakomybę jis prisiima sau, Giedrė sutiko vykdyti rekomendacijas. Tada Jurgiui buvo pranešta, jog jis galės nebelankyti mokyklos. Jurgis nepatikėjo leidimu mesti mokslą, bet suaugusiesiems tvirtinant, jog

tai būtina, ėmė įtikinėti motiną ir socialinį darbuotoją, kad jam svarbu mokytis. Socialinis darbuotojas paaikškino, jog mokslus jis galės baigti po kelerių metų, o dabar privalo padėti motinai. Jurgiui vis labiau prieštaraujant socialinis darbuotojas pastebėjo, kad blogas mokymasis patvirtina tai, kad Jurgis ir pats ieško preteksto neiti į mokyklą. Jurgiui ėmus tvirtinti, jog gali mokytis ir geriau, buvo susitarta – jei Jurgio pažymiai per dvi savaites nepagerės, jis turės pasilikti namuose.

Po dviejų savaičių šeimai susitikus su socialiniu darbuotoju buvo konstatuota, kad Jurgio pažymiai pagerėjo. Taigi jis įvykdė susitarimą ir turi teisę lankyti mokyklą. Kartu buvo pabrėžta, jog ateityje šį susitarimą galima keisti ir galima atimti teisę mokytis. Veiksmingas sūnaus sunkumų įveikimas paskatino Giedrę ir Viktorą vieningai spręsti dukters problemas.

Refreimingas. Refreimingo sąvoka kilusi iš anglų kalbos žodžio, reiškiančio „paveiklo įrėminimą“. Psichoterapijoje ir psichologinio konsultavimo srityje refrreimingu vadinamas metodas, kurio paskirtis – neigiamas prasmes pakeisti teigiamomis, arba atvirkščiai. Šie pakeitimai gali būti dvejopi. Vienu atveju atliekamas turinio refrreimingas, kai modifikuojamas situacijos turinys, kitu – konteksto refrreimingas, kai modifikuojamos situacijos aplinkybės. Pavyzdžiui, „godumas“ yra savybė, kuriai priskiriama neigiama konotacija. „Žinių godumas“ – teigiama savybė. Tokia „godumo“ interpretacija yra turinio refrreimingas. Pastumti žmogų – netinkamas poelgis. Pakeitus situaciją tai gali būti priimtina ir skatintina. Pavyzdžiui, pastumti žmogų, kad ant jo neužvažiuotų mašina, yra paslauga jam. Tas pats veiksmas – pastūmimas – kitomis aplinkybėmis, kuriomis jis yra priimtinas, būtų konteksto refrreimingas.

Refreimingo esmė – iš konsultuojamiesiems būdingų loginių sąsajų išskirti kokią nors sąvoką ir perkelti ją į kitą tokią pat logišką sąvokų sistemą. Refreimingas, kaip rašo R. Šermanas ir N. Fredmanas, keičia situacijos prasmę nesvarstant ir neatmetant faktų. Keičiami su tais faktais susiję konsultuojamųjų išgyvenimai (Šerman, Fredman, 1997).

Atvejo aptarimas

Socialinis darbuotojas bendravo su rizikos grupei priskirta šeima, kurios problema buvo dukters neklusnumas, konfliktiškas elgesys ir bėgimas iš namų. Susitikus buvo nustatyta, kad konfliktai dažniau kyla tarp tėvo ir dukters. Motina emociškai stipriai priklauso nuo vyro ir visuomet jį palaiko, dukteriai siūlydama nusileisti.

Socialinis darbuotojas kiek pakeitė problemos formulavimą – vietoje žodžių „neklusnumas“, „nepagarba“ vartojo žodžius „užsispyrimas“, „pernelyg didelis savarankiškumas“. Šeima lengvai priėmė šiuos pakeitimus.

Pokalbio su tėvu santrauka:

Soc. darbuotojas: „Jūs daug pasiekėte gyvenime, pasistatėte namą, aprūpinatė šeimą“.

Tėvas: „Taip“.

Soc. darbuotojas: „Tai pasiekėte savo jėgomis“.

Tėvas: „Žinoma“.

Soc. darbuotojas: „Manau, kad Jūs energingas, sugebantis siekti tikslo“.

Tėvas: „Tikriausiai“.

Soc. darbuotojas: „Savarankiškas ir užsispyręs“.

Tėvas: „Be to šiandien sunku“.

Soc. darbuotojas: „Panašu, kad savo savybes sugebėjote išugdyti ir dukteriai, išmokėte ją kovoti už save, nepaklusti kitų valiai (pauzė). Neseniai teko spręsti kiek vyresnės nei Jūsų dukra merginos problemą. Ji jautėsi labai blogai, nes pakluso prievartai, nusileido vyriškiui, kuris jai visiškai nepatiko. Manau, kad Jūsų duktė į tokią padėtį nepateks, nes moka kovoti už save“.

Po šio pokalbio tėvo ir dukters santykiai pastebimai pagerėjo, o tai tapo šeimos sunkumų įveikimo prielaida.

Aprašytas pavyzdys iliustruoja svarbesnius refrreimingo elementus. Šiuo atveju naujai apibūdinti situaciją buvo pasiūlyta nustačius ir atsižvelgus į konsultuojamojo vertybes. Dera pažymėti, kad aprašytame pavyzdyje požiūrio išplėtimas nevertė tėvo ką nors daryti. Toks išplėtimas leido laisvai pasirinkti naują elgseną, o naujas elgesys tapo prasmingesnis nei buvęs, nes geriau atitiko bendriausias tėvo nuostatas.

Šiuo, kaip ir kitais refrreimingo metodo taikymo atvejais, jis padeda šeimos nariams, rigidiškai besilaikantiems nenaudingų elgesio stereotipų, suvokti naujas galimybes, geriau suprasti vienas kitą. Taikant refrreimingo metodą visiems šeimos nariams galima priskirti teigiamus ketinimus, patvirtinti jų reikšmę šeimai.

Refreimingas gali būti pritaikytas ir laisvo pasirinkimo jausmui sustiprinti. Krizę išgyvenančios šeimos nariai dažnai kenčia dėl priklausomybės ir pasirinkimo nebuvimo. Refreimin-

gas jų problemą gali įtraukti į naują kategorijų seką, kurioje visi pasirinkimai bus suprantami kaip teigiami. Kadangi daugelis žmonių pasirinkimą laiko patrauklesniu nei nurodymo vykdymą, toks refreimingas padeda susilpninti šeimos priešinimąsi paramai.

Metaforos metodas. Neretai iki susitikimo su socialiniu darbuotoju šeimos nariai yra girdėję iš kitų, kaip turėtų elgtis. Neretai ir jie patys siūlė kitiems šeimos nariams, jų manymu, tinkamiausią elgesio kryptį. Dera pažymėti, jog šie siūlymai gali būti racionalūs, o jų laikantis kartais galima pagerinti santykius. Tačiau vien teigiamos elgesio krypties siūlymas neišsprendžia šeimos problemų. Nemažiau svarbu įtaigiai ir suprantamai ją formuluoti.

Priešindamiesi racionaliems nurodymams šeimos nariai tuo pat metu gali būti imlūs metaforiškai informacijai – paradoksams, anekdotams, istorijoms. Taigi taip pateiktas pasiūlymas jiems taps priimtinas.

Metaforiškas socialinio darbuotojo bendravimas su konsultuojama šeima gali būti naudingas ir tais atvejais, kai į konsultaciją kreipiamasi dėl vaikų. Vaikams toks bendravimas yra įprastas, o pasakotoją jie suvokia kaip negrėsmingą. Tai kuria pasitikėjimo atmosferą, padeda teikti tolesnę paramą net tada, kai metafora lieka nesuprasta arba būna neveiksminga.

Atvejo aptarimas

Po skyrybų Ramunė N. (45 metai, aukštasis išsilavinimas, inžinierė) buvo prislėgta, nebesirūpino šeimos buitimi ir dukterų auklėjimu. Būtent dėl dukterų problemų ji susitiko su socialine darbuotoja. Jos kalbėjosi ir apie šeimą netikėtai palikusį vyrą Antaną, dabartinius Ramunės išgyvenimus.

Ramunė kelis kartus patvirtino, jog norėtų išsivaduoti nuo emocinės priklausomybės nuo buvusio vyro, bet nuolat jaučiasi vieniša ir nelaiminga. Jos namuose buvo likę daug Antano daiktų, jo dovanų Ramunei ir jų gautų bendrų dovanų.

Socialinė darbuotoja tuos Antano daiktus, kurie gali turėti nors kokią vertę, pasiūlė sudėti į vieną dėžę, o likusius – į kitą ir tą kitą dėžę sudeginti sodyboje, į kurią savaitgaliais išvažiuodavo Ramunė.

Kito susitikimo metu Ramunė pranešė, jog išmetė ir sudegino visus su Antanu susijusius daiktus ir jaučiasi tarsi atgavusi laisvę. Ji tapo aktyvesnė ir sprendė dukterų problemas.

Aptartas pavyzdys iliustruoja kai kuriuos metaforos metodo taikymo ypatumus. Šiuo atveju iš esmės nepakeista neigiamų požiūrių sistema buvo sustiprinta ir papildyta jai neprieštaraujančiu elementu – nurodymu, kaip reikšti neigiamus jausmus, o drauge nuo jų išsivaduoti.

Teikiant paramą šeimai metaforiškų nurodymų ir istorijų pasakojimo tikslų gali būti ir daugiau. F. Barkeris, aptardamas metaforos taikymą, rašo, kad tai leidžia: duoti netiesioginius nurodymus; sumažinti konsultuojamųjų priešinimąsi; naujai suformuluoti problemą; pateikti sektino elgesio pavyzdžių; modeliuoti bendravimą; sumažinti konsultuojamųjų baimes (Barker, 1985).

Metaforiniai pasakojimai ir nurodymai turi remtis šeimos patiriamų sunkumų analize. Socialinio darbuotojo tikslas nėra nurodymo užmaskavimas. Taikydamas metaforos metodą jis siekia nurodymą padaryti įtaigesnį ir suprantamesnį, todėl veiksminga metafora bus sukurta tuomet, kai nuosekliai atskleidus šeimoje kylančius sunkumus jų struktūra metaforą atitiks ir drauge plėš šeimos nariams būdingą šių sunkumų suvokimą.

Svarbu, kad šeimai siūlomos metaforos iliustruotų ne tik norimą rezultatą, bet ir tarpinius laimėjimus. Paramos šeimai procesas turi savo etapus. Jo baigtis turėtų būti palanki ir patraukli, tačiau jos link artėjama sprendžiant dalinius uždavinius.

Metaforinis nurodymas gali veiksmingai papildyti kitus paradokso metodus, pirmiausiai tuos, kurie siūlo naujas elgesio ir jausmų sąsajų interpretacijas. Svarbus metaforos metodo pranašumas yra tas, kad nesuprasta, t. y. neveiksminga, metafora nepadarys šeimos nariams nors kiek pastebimos žalos.

Išvados

Poveikio šeimai metodai yra objektyvūs, mokliškai pagrįsti, paremti šeimos konsultavimo teorija. Kartu jie yra subjektyvūs, priklauso nuo asmeninių šeimos konsultanto savybių bei patirties.

Literatūroje, skirtoje šeimoms konsultuoti, aprašyta daug sudėtingumu ir taikymo ilgalaiškumu besiskiriančių profesionalaus poveikio šeimai metodų, kuriais siekiama daryti

įtaką šeimos situacijai konsultanto numatyta linkme. Taip suvokiant į šiuos metodus aiškėja, kad dažniausiai jie yra kompleksinio poveikio šeimai dalis, o atskiras net ir labai sėkmingai pritaikytas metodas nepakeis viso socialinio darbuotojo ir šeimos bendravimo proceso. Dėl to poveikio šeimai metodų parinkimas kiekvienu konkrečiu atveju apima teorinį bei praktinį konsultavimo aspektą ir priklauso ir nuo socialinio darbuotojo profesinių žinių, ir nuo gebėjimo jas panaudoti. Metodo taikymas tik todėl, kad jis „veikia“, yra nepateisinamas. Šeimos konsultavimas prasmingas ir sėkmingas tuomet, kai socialiniam darbuotojui šeimos pažinimo bei poveikio jai procesą pavyksta sujungti į vientisą kryptingą vyksmą, kurio tikslas – nauja, geresnė šeimos ryšių kokybė.

Apibendrinant paradoksalių metodų taikymą konsultuojant šeimas reikia pabrėžti, kad, be nurodytų pranašumų, minėti metodai turi ir trūkumų, tarp kurių paprastai nurodoma, jog jais veikiama šeima neišmoko sąmoningai keisti šeiminius procesus. Dž. Karpenteris rašo, kad šeimos, su kuriomis dirbant buvo taikyti aptarti metodai, „vėl susidūrusios su sunkumais nemato kitos išeities ir vėl kreipiasi paramos“ (Karpenter, 1997). Dėl to socialinis darbuotojas turėtų pripažinti visų paramos šeimai metodų ribotumą ir pasirinkti tuos, kurie padėtų sėkmingiausiai spręsti konkrečios šeimos sunkumus.

LITERATŪRA

1. **Herbert M.** (ed.). Psychology for social workers. – London, 1993.
2. **Johnson C. L.** Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris. – Vilnius, 2001.
3. **Navaitis G.** Psichologinė parama šeimai. – Šiauliai, 1996.
4. **Perelberg R., Miller A.** Gender and Power in Families. – London, 1990.
5. **Mozdzierz G. J., Macchittelli F. I., Lisiecki J.** The paradox in psychotherapy // Journal of Individual Psychology. 1976. 32(2).
6. **Nichols M.** Family therapy: concepts and methods. – New York, 1984.
7. **Todd T. C.** Strategic approaches to marital stuckness // Journal of Marital and Family Therapy. 1989. 10(4).
8. **Шерман Р., Фредман Н.** Структурированные техники семейной и супружеской терапии. – Москва, 1997.
9. **Barker Ph.** Using Metaphors in Psychotherapy. – New York, 1985.
10. **Карпентер Дж.** Семейная терапия и активизация // Принцип активизации в социальной работе. – Москва, 1997.

PARADOXICAL METHODS OF FAMILY THERAPY IN SOCIAL WORK

Assoc. Prof. Dr. Gediminas Navaitis

Law University of Lithuania

Summary

The article deals with the usage of the paradox in the family consulting by social worker.

Social worker receives invitation to work with more than one person at the same time very often, and very often the object of such multi-personal help is a small and specific group - a family. On the one hand, there would be no time for social worker to know the family better and/or to make the personal close relationship with family members, on the other hand, the family would have no motivation to solve its problems independently or to change something in the family. Under such circumstances the usage of proper method in family consulting becomes the matter of great importance for social worker. The method of paradox would be recommended.

The paradoxical communication with problem family can help to soothe the family members, to discuss and express the symptom, and to stimulate new actions. The paradox could be used by

such means: neutral answer to emotional statement, permission to act symptomatically, stimulation of delay of decision making, permission to stay in crisis, prohibition to do what no one wants to do, prediction of symptom's recurrence, overestimation of symptom's meaning, positive estimation of symptom, stimulation of symptom behavior, request to teach symptom behavior, connect symptom behavior and positive behavior.

Methods of simulation of symptom, prescribed inactivity, reframing, metaphor, responsibility for symptom, and supporting of role are discussed in the article. The application of methods in practice is also presented.

Keywords: family consulting, social work, paradoxial interventions